

Marta Kowalewska, Anna Goździalska,
Jerzy Jaśkiewicz

Ból i cierpienie dziecka krzywdzonego

Ciepło rodzinne osiąga niekiedy temperaturę ognia piekielnego.

R.J. Gelles

Wprowadzenie

Większości ludzi dom rodzinny kojarzy się z ciepłem, miłością, poczuciem bezpieczeństwa. Na każdego człowieka w ciągu całego jego życia w znaczący sposób wpływa rodzina. Ważnym czynnikiem warunkującym ciepło rodzinne jest umiejętność komunikowania się rodziców z dziećmi i odwrotnie. Rozmowy, dyskusje, wyrażanie emocji dostarczają dziecku doświadczeń i kształtują jego osobowość. To rodzice troszczą się o ciepło rodzinne, a przyjmowane przez nich postawy rodzicielskie wpływają na rozwój dziecka. Nie możemy również zapomnieć, że każda rodzina i każdy dom jest inny. Niestety, bardzo dużo rodzin boryka się z różnymi rodzajami problemów. Problemy te burzą panujący w nich ład, są zaczątkiem kłótni, a czasem przeradzają się w poważne konflikty. Z kolei bardzo często zdarza się, że osoby pozostające w konflikcie sięgają po różnego rodzaju używki. Sytuacje konfliktowe w rodzinie wywołują agresję u wszystkich jej członków, co znacznie wpływa na rozwój dzieci, szczególnie na dalsze ich funkcjonowanie w sferze społecznej. Rozwój społeczny dzieci polega przede wszystkim na zdobywaniu dojrzałości do życia w społeczeństwie. Dziecko z wiekiem uczy się reguł postępowania oraz zwyczajów i zasad panujących w rodzinie, do której należy. „Rozwój społeczny dziecka to zdobywanie dojrzałości do współżycia w społeczeństwie. Jest to proces uczenia się, dostosowania do wzorów grup społecznych, obyczajów i tradycji oraz poznawania i współdziałania. Prowadzi on do nowych sposobów zachowania, nowych zainteresowań i wyboru nowych przyjaciół” (Hurlock, 1960).

Często niestety dom jest miejscem przepełnionym cierpieniem, bólem, lękiem i przemocą. Fakt istnienia przemocy domowej już dawno przestał być kwestionowany. Mimo że zjawisko to jest coraz szerzej badane, cały czas szokuje jego skala.

Tematem pracy będzie zadawanie bólu i cierpienia dzieciom oraz przedstawienie konsekwencji ich krzywdzenia w kontekście społecznym.

Podkreślić należy, że historia krzywdzenia dzieci jest bardzo długa. Były, ale również i współcześnie bywają one traktowane jako słabsze, gorsze. Stają się ofiarami nadużyć i wykorzystywania. Rewolucyjne przekształcenia w strukturze i etyce społecznej,

które dokonały się w ciągu ostatnich stuleci, spowodowały ogromne zmiany w sposobie postrzegania dziecka, jego myśli, pragnień, uczuć i predyspozycji. Na przestrzeni wieków niezmiennie umacniano przekonanie o potrzebie respektowania fundamentalnych praw dziecka, wzywając społeczeństwa i narody do spojrzenia na dziecko jak na pełnowartościowego człowieka. Obecnie, na początku XXI wieku, dzieciństwa nie traktuje się już jako okresu oczekiwania na dorosłość, ale jako samoistną wartość. Prawa dziecka stały się jednym z podstawowych i najważniejszych pojęć, które obecną formę i pozycję zawdzięczają ewolucji, przemianom i staraniom poszczególnych jednostek o zapewnienie dzieciom należytej ochrony w sytuacjach ich krzywdzenia.

W związku z ratyfikacją Konwencji Praw Dziecka i ostatecznym jej przyjęciem w 1989 roku znacznie wzrosło zainteresowanie problematyką przemocy wobec dzieci i ich ochroną. Pomimo to problem krzywdzenia dzieci nadal pozostaje tematem nierozwiązanym – trudnym i budzącym wielkie emocje. Z jednej strony problemy małoletnich są dla większości abstrakcyjne i w konsekwencji bardzo rzadko przebijają się do świadomości społecznej. Z drugiej strony jest to także kwestia ciągle funkcjonującego w społeczeństwie, powszechnego przekonania, że dziecko jest własnością rodziców i co za tym idzie – postrzegania go jako jednostki podległej nieograniczonej władzy rodzicielskiej. Efektem tego jest społeczne przyzwolenie na stosowanie praktyk prowadzących do krzywdzenia dzieci.

Definicje przemocy

Przemoc wobec dzieci to zjawisko społeczno-psychologiczne, mające wielorakie uwarunkowania związane z siłami tkwiącymi w jednostce, w rodzinie, a także w środowisku i kulturze, w które uwikłane są zarówno jednostka, jak i rodzina (Belsky, 1989). Pod wpływem szczególnej kombinacji wspomnianych czynników rozwija się styl takich interakcji w rodzinie, w których pojawia się przemoc.

Natomiast przez przemoc w rodzinie należy rozumieć jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa bądź dobra osobiste osób w rodzinie, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne.

Rodzaje przemocy stosowanej wobec dzieci:

1. Fizyczna: naruszenie nietykalności fizycznej, działania wobec dziecka powodujące nieprzypadkowe urazy ciała dziecka. W krzywdzeniu fizycznym można dostrzec dwie jego odmiany:
 - dotkliwe karanie dziecka, w którym zadawanie bólu jest uzasadnione regułami, przepisami, oceną zachowania dziecka, i często jest zniekształcane przez różne uzasadnienia, racjonalizacje;

- krzywdzenie będące rezultatem agresji rodziców i potrzeby rozładowania agresywnych uczuć, które bardzo często nie mają nic wspólnego z dzieckiem, ale ze współżyciem w małżeństwie, z kłopotami bytowymi, zawodowymi itd.
2. Emocjonalna: naruszenie godności osobistej, rozmyślne zachowania dorosłych wobec dzieci, które powodują znaczne obniżenie możliwości prawidłowego rozwoju dziecka.

Krzywdzenie psychiczne także ma dwie odmiany. Pierwsza związana jest z bezpośrednim atakowaniem i poniżaniem dzieci. Druga ma miejsce, gdy dziecko jest świadkiem przemocy między dorosłymi członkami rodziny – jak ojciec traktuje matkę, jak matka traktuje swoją starszą matkę. Oglądanie przez małe dziecko przemocy i wulgarności jest czasem równie niszczące i krzywdzące jak bezpośredni atak.

3. Seksualna – naruszenie intymności, każde zachowanie osoby dorosłej, nastolatka, starszego dziecka, które prowadzi do seksualnego zaspokojenia kosztem dziecka.
4. Zaniedbanie – niezaspokajanie podstawowych potrzeb dziecka zarówno fizycznych (właściwe odżywianie, ubieranie, ochrona zdrowia, edukacja), jak i psychicznych (poczucie bezpieczeństwa, miłość rodzicielska, troska).

Badania dowodzą, że istnieje silny związek pomiędzy doświadczaniem bicia w dzieciństwie a biciem i krzywdzeniem swoich dzieci:

- 80% badanych doświadczało bicia w dzieciństwie,
- 80% dorosłych Polaków bije swoje dzieci, z tego 25% pasem,
- 5% rodziców przyznaje, że pobili swoje dziecko tak, że wywołało to uraz,
- co szósty 12-latek przyznaje, że w wyniku przemocy ze strony rodziców doznał urazów, takich jak siniaki, zadrapania,
- blisko 23% polskich studentów przyznaje, że w ich domach przynajmniej kilkakrotnie dochodziło do przemocy fizycznej,
- 34% pacjentów leczenia odwykowego stwierdza, że w okresie intensywnego picia używało przemocy fizycznej wobec dzieci.

Wśród Polaków nie ma zgody co do oceny kar fizycznych:

- aż 50% pytanym uznaje, że choć bicie dziecka przez rodzica „za karę” jest metodą, która nie powinna być stosowana, to są sytuacje, w których jest to usprawiedliwione;
- 35% badanych uznaje, że kary fizyczne nie powinny w ogóle być stosowane,
- zwraca uwagę fakt, że 13% pytanym Polaków uznało, że kary fizyczne mogą być stosowane, jeśli rodzic uzna, że będzie to skuteczne.

Co istotne, badani nauczyciele, choć uważają, że kary fizyczne są upokarzające dla dziecka, rzadko przyznają, że wymierzenie klapsa jest wystarczającym powodem, by podjąć interwencję. Oznacza to, że dziecko, które jest bite przez rodzica, rzadko może liczyć na pomoc innych.

Badania pokazują, że w polskich rodzinach kary fizyczne wymierzane są równie często przez ojców, jak i matki.

Większość dzieci doświadczających przemocy to dzieci poniżej 10. roku życia, które samodzielnie nie potrafią obronić się przed silniejszym rodzicem. Nie wiedzą także, kogo mogą prosić o pomoc. Często nie wiedzą też, że rodzic nie ma prawa stosować wobec nich przemocy¹.

Działanie dorosłych skierowane przeciwko dziecku

Pomimo definicji sami umniejszamy znaczenie czynów, jakimi posługujemy się w stosunku do dorosłych, ale przede wszystkim dzieci („nic wielkiego się nie stało”, „straszył, ale nic wielkiego nie zrobił, „po co go denerwował, przecież wie, jaki on jest”). Ma to odzwierciedlenie w przytoczonych wyżej statystykach i wynikach badań. Przede wszystkim nasze doświadczenia i stereotypy decydują o ocenie sytuacji. Wiadome jest, że nie możemy przeżyć dzieciństwa bez bólu i cierpienia, ale czy wiemy, kiedy przekraczamy moment krzywdy dziecka. Dzieci wzrastające w domu przepelnionym przemocą często są jej ofiarami. W rodzinach, w których występuje przemoc między dorosłymi, cierpią również dzieci. Przemoc wyrządza dzieciom wiele poważnych szkód zarówno fizycznych, jak i psychicznych.

Cierpienie dzieci związane jest z sytuacjami wywołanymi przez rodziców. Jest to działanie dorosłych skierowane przeciwko dziecku, którzy wtargnąwszy w świat dziecka, naruszają granice intymności czy bezpieczeństwa. Cierpienie i ból może być zadane nie tylko przez uderzenie, ale także powiedzenie czegoś bolesnego albo odebranie dziecku czegoś dla niego ważnego. Innym źródłem cierpienia są straty. Zarówno straty konkretne, namacalne, jak też zniszczenie jego spokoju albo bezpieczeństwa poprzez radykalne zmiany warunków wychowania czy atmosfery domowej, aż po przypadki straty albo zagrożenia stratą miłości, więzi, akceptacji. Dziecko żyjące w stanie ciągłego zagrożenia pozbawione jest poczucia bezpieczeństwa, miłości i zaufania niezbędných do prawidłowego rozwoju.

¹ Statystyki pochodzą z danych Fundacji Dzieci Niczyje.

Diagnoza przemocy

Diagnozowanie przemocy jest zjawiskiem trudnym. Pomijając przypadki krzywdzenia dzieci w sytuacji występowania przemocy fizycznej i bezdyskusyjnej interpretacji jej charakterystycznych objawów – siniaków, zadrapań, złamań, otarć, skaleczeń, itp., gdzie interwencja służb społecznych powinna być natychmiastowa. Nie należy jednak zapominać, że do krzywdzenia dzieci często dochodzi pod otoczką troski o nie i ich dalsze losy bądź przemoc ta jest ukryta i zakamuflowana. Nie pomagają tu funkcjonujące w mentalności ludzi przeświadczenie, że dziecko należy karcić, aby wyrosło na dobrego i praworządnego obywatela, co prowadzi do poniżania i ośmieszania dzieci, ich bezlitosnego karania, nieokazywania miłości i czułości, odrzucania i niezapewniania właściwej opieki. Wiele krzywdy znajduje się w tym obszarze i ważna jest tu postawa pracowników służb społecznych, których jedną z zasadniczych ról jest ochrona dzieci na poziomie wczesnej interwencji, a także podejmowanie działań powstrzymujących zjawiska już występujące. Działalność pracownika socjalnego, kuratora społecznego czy pielęgniarki środowiskowej to czynności podejmowane już w środowisku, miejscu zamieszkania rodziny, gdzie winni oni zredukować ryzyko pojawienia się problemu bądź ograniczać jego występowanie działaniami osłonowymi, tj. wsparciem, terapią, poradnictwem czy monitoringiem.

Możliwość nawiązania bezpośredniej relacji i kontaktu z dziećmi i ich rodzinami daje możliwość stworzenia diagnozy środowiska rodzinnego, funkcjonowania jej członków, określenia relacji rodzinnych oraz pozwala na ocenę stopnia zapewnienia dziecku właściwych warunków rozwojowych. Pozwala też na sformułowanie stopnia ryzyka wystąpienia zachowań przemocowych w rodzinie i ich zapobieganie.

Działanie pomocowe instytucji

Przedstawiciele służb społecznych współpracują ze sobą, tworząc spójne plany pracy i pomocy danej rodzinie, działając w zespołach interdyscyplinarnych, podejmując wspólne interwencje. Stanowią oni kluczowy element w systemie ochrony dzieci przed krzywdzeniem i są niezastąpionym elementem tego systemu, który najczęściej decyduje w sytuacjach, kiedy przemoc nad dzieckiem jest stwierdzona lub podejrzewana. Wyraźnym polem działalności służb społecznych wobec problemu krzywdzenia dzieci jest również edukacja społeczna rodziców w zakresie problemu przemocy w rodzinie oraz przekazywanie pozytywnych wzorców opieki rodzicielskiej.

Edukować należy także profesjonalistów, aby skutecznie zapobiegali przemocy wobec małych dzieci, przez wczesne rozpoznawanie zjawiska przemocy. Każda

wizyta kontrolna, spotkanie z pielęgniarką powinno być okazją do włączenia oddziaływań edukacyjnych, stwarzając także doskonałą okazję do oceny sytuacji rodziny nie tylko zdrowotnej, ale także ekonomicznej czy społecznej. Umożliwiają także dokonanie oceny kompetencji rodzicielskich i mogą służyć zidentyfikowaniu takich rodzin, które mogą być zagrożone wystąpieniem różnego rodzaju form przemocy wobec dzieci, spośród których najczęstszą jest zaniedbywanie. Programy profilaktyki krzywdzenia dzieci obejmują: warsztaty radzenia sobie ze stresem, warsztaty umiejętności rodzicielskich, zapewnienie poradnictwa specjalistycznego, w tym psychologa i prawnika. Tak więc powodzenie takich działań zapobiegających krzywdzeniu dzieci w dużej mierze zależy od znajomości zagadnień związanych z przemocą przez pracowników wszystkich służb działających na rzecz pomocy rodzinie.

Zaniedbania wobec dzieci

Grupą szczególnie narażoną na niebezpieczeństwo są najmłodsze dzieci. Krzywdzenie i zaniedbywanie jest jedną z najczęstszych przyczyn śmierci i niepełnosprawności dzieci do lat trzech, a największe ryzyko krzywdzenia występuje w grupie dzieci, które nie ukończyły pierwszego roku życia. Małe dzieci są szczególnie podatne na urazy fizyczne i zaburzenia rozwojowe, a konsekwencje zaniedbań doznanych w pierwszych latach życia dziecka mogą poważnie wpłynąć na późniejszy jego rozwój. Do następstwa urazów fizycznych zaliczyć możemy stosunkowo niegroźne (siniaki, otarcia, skaleczenia, zwichnięcia), a także poważne trwałe urazy jak złamania, krwiaki, oparzenia lub zmiany w mózgu. Dzieci wychowujące się w rodzinach, gdzie występuje przemoc, narażone są na dwa rodzaje niszczących doświadczeń. Pierwszy z nich dotyczy dzieci, które są bezpośrednimi ofiarami przemocy, drugi natomiast dotyczy dzieci będącymi świadkami przemocy stosowanej wobec bliskiej osoby. W niektórych przypadkach dzieci narażone są na podwójne niebezpieczeństwo, czyli dzieci, które same doświadczają przemocy i zarazem są jej świadkami. Dziecko bywa używane jako „karta przetargowa w rodzinnych konfliktach”. Medyczne zaniedbania niemowląt i małych dzieci w zakresie braku odpowiedniej diagnozy, właściwego leczenia, rehabilitacji może skutkować opóźnieniem rozwoju, a w skrajnych przypadkach niepełnosprawnością (np. utrata słuchu) czy poważnymi problemami związanymi z rozwojem poznawczym, np. deficytami mowy.

Należy pamiętać, że dla dziecka najważniejsze jest wsparcie bliskich mu osób, dotrzymanie towarzystwa, rozmowa, by czuło się rozumiane i kochane. Ukochane osoby, od których zależy jego życie, stają się dla niego źródłem dezorientacji, lęku i niepewności. Następuje zaburzenie postrzegania i rozumienia świata: jednego dnia rodzic mówi, że je kocha, drugiego wyrządza krzywdę, a następnego próbuje wynagrodzić.

Ochrona dzieci przed krzywdzeniem i przemocą jest zagadnieniem, które w polskiej myśli społecznej i życiu publicznym istnieje już od kilku dekad. Od tego czasu nastąpiła ogromna ewolucja w tej dziedzinie – od postrzegania praw dziecka wyłącznie jako prawa do szczególnej ochrony i opieki ze strony dorosłych, do uznania, że dziecko jako istota ludzka posiada pełnię praw i wolności, z których korzysta stosownie do osiągniętej dojrzałości i samodzielności. Istnieje wiele instytucji państwowych, organizacji pozarządowych i kościelnych, które za główny cel stawiają sobie ochronę dzieci przed przemocą. Szkolenie pracowników służb społecznych, rozwijanie sieci placówek specjalistycznych, ośrodków interwencyjnych, świetlic, tworzone zespoły interdyscyplinarne, kompatybilność i spójność działań różnych instytucji, wprowadzona i usprawniona procedura „Niebieskiej Karty” także zmieniają postrzeganie problemu przemocy wobec dzieci i służą ochronie najmłodszych obywateli.

Pomimo to przemoc i krzywdzenie dzieci stanowi wielki problem. Szacuje się, że około 60% dzieci w Polsce doświadcza łagodnych (klapsy), a blisko jedna czwarta surowych (bicie pasem) kar fizycznych². Działalność służb społecznych w zakresie ochrony i niesienia pomocy dzieciom krzywdzonym jest procesem długotrwałym i trudnym, niejednoznacznym i ciągle budzącym kontrowersje. Nie ma wyznaczonej jasnej i czytelnej granicy, która decydowałaby o stopniu ingerencji służb społecznych w życie rodziny. Również brak całkowitego przyzwolenia społecznego na reakcję stosownych służb w sytuacji krzywdzenia dzieci, przyzwolenie na klapsy jako metodę wychowawczą powoduje, że w części przypadków zjawiska przemocy wobec dzieci interwencja jest trudna, a czasem wręcz niemożliwa, prowadząca do poważnych sporów, społecznych i ideologicznych.

W tej sytuacji rzeczą konieczną i niezbędną zarazem wydaje się podjęcie stosownych zadań przez sektor społeczny, począwszy od działań edukacyjnych na tej płaszczyźnie, poprzez promowanie praw dziecka w kontekście jego potrzeb, uwrażliwianie dorosłych i dzieci na problemy związane z ich zabezpieczeniem oraz uczenie właściwej interpretacji ochrony praw najmłodszych obywateli. Wierzę, że dzięki przyjaznemu klimatowi wokół problematyki ochrony dziecka krzywdzonego, który wytworzył się w ostatnich dekadach, wciąż toczących się dyskusjach, zarówno wśród specjalistów, jak i amatorów oraz na skutek przemian społecznych, pojęcie „respektowania i ochrony praw dziecka” nabierze wkrótce zupełnie innego znaczenia i zacznie chronić dzieci przed krzywdzeniem w należyty sposób.

² Statystyki pochodzą z badań Fundacji Dzieci Niczyje.

Prawne Konsekwencje Stosowania Przemocy

Prawo ściga sprawców przestępstw przeciwko osobom bliskim za:

– art. 207 §1 k.k. Znęcanie się fizyczne lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny – podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat (ścigane z urzędu)*.

– art. 191 §1 k.k. Kto stosuje przemoc wobec osoby lub groźbę bezprawną w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia – podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 (ścigane z urzędu)*.

– art. 197 §1 k.k. Kto przemocą lub groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do obcowania płciowego, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10 (ściganie na wniosek pokrzywdzonego)**.

– art. 209 §1 k.k. Kto uporczywie uchyla się od wykonywania ciężącego na nim z mocy ustawy lub orzeczenia sądowego obowiązku opieki przez niełożenie na utrzymanie osoby najbliższej lub innej osoby i przez to naraża ją na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych – podlega karze pozbawienia wolności do lat 2 (ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego)**.

* ściganie z urzędu polega na tym, że prokurator i policja prowadzą postępowanie niezależnie od woli i zgody osoby pokrzywdzonej. Wycofanie skargi lub odmowa zeznań nie jest podstawą do umorzenia postępowania, jeśli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniono przestępstwo.

** ściganie na wniosek polega na tym, że bez wniosku osoby pokrzywdzonej postępowanie w danej sprawie nie może być wszczęte.

Art. 12.1. Osoby, które w związku z wykonywaniem swoich obowiązków służbowych lub zawodowych powzięły podejrzenie o popełnieniu ściganego z urzędu przestępstwa z użyciem przemocy w rodzinie, niezwłocznie zawiadamiają o tym Policję lub prokuratora.

Art. 12.2. Osoby będące świadkami przemocy w rodzinie powinny zawiadomić o tym Policję, prokuratora lub inny podmiot działający na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

Art. 12a.1. W razie bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia dziecka w związku z przemocą w rodzinie pracownik socjalny wykonujący obowiązki służbowe ma prawo odebrać dziecko z rodziny i umieścić je u innej niezamieszkującej wspólnie osoby najbliższej, w rozumieniu art. 115 § 11 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553, z późn. zm. 5)), w rodzinie zastępczej lub w całodobowej placówce opiekuńczo-wychowawczej. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (tekst jedn. Dz.U. z 2005 r.

Nr 180, poz. 1493) i rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. z 2011 r. Nr 209, poz. 1245).

Bibliografia

Andrzejewski M., *Pomocnicza rola państwa w świetle konwencji o Prawach dziecka i prawa polskiego*, Warszawa 1999.

Arias A. i in., *Jak pracować z osobami stosującymi przemoc*, Warszawa 2004.

Hurlock E., *Rozwój dzieci*, Warszawa 1969.

Jestem pokrzywdzony przestępstwem i co dalej, red. T. Sikora, Kraków 2008.

Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie, Warszawa 2006.

Lipowska-Teutsch A., *Rodzina a przemoc*. Warszawa 1995.

Paszkiewicz W., Wiechcińska A., Lakowska M., *Wyprawa PoMoc. Poradnik dla osób doświadczających przemocy w rodzinie*, Warszawa 2005.

Sasal H.D., *Przewodnik do interwencji wobec przemocy*, Warszawa 2005.

Szymanowska J., *System opieki nad dzieckiem i rodziną – założenia i stan realizacji*, „Praca Socjalna” 2010, nr 6.

Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej, red. W. Badura-Madej, Warszawa 1999.